

SZÁZADOK

A Magyar Történelmi Társulat folyóirata

Az alapítás éve
1867

Főszerkesztő:
Csukovits Enikő

Felelős szerkesztő:
Kulcsár Beáta

Szerkesztőség:
Bácsatyai Dániel, Bartha Ákos, Eiler Ferenc,
Kenyeres István, Toma Katalin, Völgyesi Orsolya

SZÁZADOK
www.szazadok.hu

Kiadó: Magyar Történelmi Társulat
Kiadó, szerkesztőség: H-1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4. B. épület V. emelet 511.
Telefon: (+36) 1 224 67 00 / 4637 mellék
E mail: szerkesztoseg@szazadok.hu
159. évfolyam (2025) 3. szám

Szerkesztőbizottság:

A. Sajti Enikő, Csernus Sándor, Draskóczy István, Fodor Pál, Font Márta, G. Etényi Nóra,
Hermann Róbert, Horn Ildikó, Klaniczay Gábor, Kövér György, Krász Lilla, Lévai Csaba,
Molnár Antal, Pál Judit, Pálffy Géza, Papp Klára, Pók Attila, Rainer M. János, Szakály Sándor,
Varga Zsuzsanna, Veszprémy László, Zakar Péter, Zsoldos Attila

Nemzetközi tanácsadó testület:

Robert John Weston Evans (Egyesült Királyság),
Marie-Madeleine de Cevins (Franciaország), Holger Fischer (Németország),
Ovidiu Ghitta (Románia), Olga Khavanova (Oroszország), Árpád von Klimó (USA),
Lengyel Tünde (Szlovákia), Stanisław A. Sroka (Lengyelország),
Arnold Suppan (Ausztria), Kees Tszelszky (Hollandia)

Olvasószerkesztő:
Marosi Zsófia

Tördelés, nyomdai előkészítés: ElektroPress
www.elektropress.hu

Nyomás, kötészet: Prime Rate
www.primerate.hu
ISSN 0039–8098

TARTALOMJEGYZÉK

MAGYAR ELLENÁLLÁS A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ IDEJÉN

<i>Bartha Ákos</i> : Bevezető	433
<i>Filep Tamás Gusztáv</i> : Alkotmány, nemzet, józan ész. Apponyi György elvei és tettei (1918–1944)	439
<i>Eöry Áron</i> : Ellenállás, embermentés, menekülés 1944-ben. Drozdy Győző politikusi arcképéhez	463
<i>Szekér Nóra</i> : A Sztójay-kormány munkás államtitkára. Vasvári Lajos életútja	489
<i>Fuchs György</i> : Mi történt Csepelen 1944 decemberében? Kísérlet a nyilasellenes tömegmozdulások rekonstruálására	513
<i>Kiss Réka</i> : Szent-Iványi Sándor és az angolszász nagyhatalmak konspirációja a második világháború alatti Magyarországon	531
<i>Szokolay Domokos</i> : Sportemberek ellenállási mozgalma és az amerikai titkosszolgálat. A Dallam csoport Magyarországon	555

TANULMÁNY

<i>Konrád Miklós</i> : Emancipáció és immigráció. A zsidó bevándorlás kérdése a reformkorban	583
---	-----

VITA

<i>Zsoldos Attila</i> : Követek és érdemek. Észrevételek Bácsatyai Dániel tanulmányához ...	613
<i>Bácsatyai Dániel</i> : Előkelő követek. Válasz Zsoldos Attila észrevételeire	621

TÖRTÉNETI IRODALOM

<i>Gábor Barabás</i> : Popes, Rulers and their Delegates. Chapters of Papal–Hungarian Relations in the Thirteenth Century / Pápste, Herrscher und ihre Delegaten. Studien zur Geschichte der päpstlich–ungarischen Beziehungen im 13. Jahrhundert (<i>Font Márta</i>)	627
--	-----

<i>Molnár Péter</i> : Kézai Simon „hun–magyar alkotmánytana”.	
Egy elképzelés vélt és valós külföldi forrásai, hazai fogalmi háttere és politikai közege (<i>Thoroczkay Gábor</i>)	629
<i>Donáth Péter</i> : Konszenzuskereső reformer a válságok és szélsőségek korában.	
Imre Sándor a nemzeti együttműködés akadályairól, művelődéspolitikai szerepvállalásáról, a köznevelésről, s a magyar pedagógiáról (<i>Dévényi Anna</i>) ..	631
<i>Borhi László</i> : A túlélés stratégiái. Élet és halál a náci és kommunista diktatúrákban, 1944–1953 (<i>Veszprémy László Bernát</i>)	635
<i>Takács Róbert</i> : Hollywood a vasfüggönyön túl (<i>Sipos Balázs</i>)	637
<i>Csunderlik Péter</i> : Egy különleges közép-európai történet.	
Hanák Péter pályaképe (<i>Kovács Balázs</i>)	640
 E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI	 643

Konrád Miklós

EMANCIPÁCIÓ ÉS IMMIGRÁCIÓ

A zsidó bevándorlás kérdése a reformkorban

A reformkor a zsidó bevándorlás történetében és a róla kifejtett politikai diskurzus terén egyaránt egy új korszak nyitánya, amelyen belül az 1840-es évek annyiban eltérnek az előző másfél évtizedtől, hogy a bevándorlás akkor vált igazán a politikai közbeszéd tárgyává, egy olyan, a magyar politikai elit szerint fenyegető és megoldandó problémává, amely a zsidóemancipáció kérdésével annak első, 1839–1840-es országgyűlési tárgyalásától 1867 végi törvénybe iktatásáig összefonódott, mégpedig mindvégig az egyenjogúsítás ügyének kárára.

Bár a magyar politikai elitet a zsidó bevándorlás akkor is aggasztotta, amikor már jelentéktelenné csökkent, sőt valójában akkor aggasztotta igazán, az 1840-es években az emancipáció növekvő népszerűtlenségének egyik magyarázata a korszakban szüntelenül tartó, az évtized második felében tömegessé szélesedő bevándorlásban keresendő. A zsidó népesség az 1825-ös 191 ezer főről 1840-re 240 ezerre, majd röpké tíz év alatt további közel 100 ezer fővel emelkedésével 1850-re 339 ezerre nőtt – Michael Silber számításai szerint 1827–1850 között 250 ezerrel 400 ezer főre.¹ A zsidók száma tehát negyed évszázad alatt 77,5%-kal, Silber becslését véve alapul 60%-kal nőtt, míg a zsidók aránya a teljes lakosságban az előbbi számítás alapján 2,3%-ról 3,7%-ra emelkedett.² Nem tudjuk, hogy e népességnövekedéshez a bevándorlás pontosan milyen arányban járult hozzá, de annyi bizonyos, hogy az egész korszakot jelentős bevándorlási többlet jellemezte, vagyis a (korabeli összeírások hiányosságai miatt egyébként nem teljesen megbízható) *tényleges* népszaporodás jóval nagyobb volt, mint a (becsült) *természetes* szaporodás. Varga László szerint a bevándorlási többlet 1825–1829 között évi 525 főt tett ki, ami még relatíve szerénynek tekinthető, az 1830-as években évi 1581 fővel már jóval jelentősebb volt, 1840 és 1845 között évi 1045 fővel valamennyire visszaesett, majd 1846–1849 között évi 17 792 fővel rekordnagyságúra nőtt. E négyéves időszak alatt összesen 71 167 fő bevándorlási többlet jelentkezett. A magyar történelem e legnagyobb zsidó bevándorlási hullámát részben minden bizonnyal a lengyel nemesi felkelés és főleg az 1846-os galíciai parasztfelkelés magyarázza. A Galíciával határos megyék – Máramaros, Ugocsa, Bereg,

¹ Varga László: Zsidó bevándorlás Magyarországon. In: Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság. Szerk. uő. Bp. 2005. 18.; Michael K. Silber: Hungary Before 1918. In: The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe I–II. Ed. Gershon David Hundert. New Haven–London 2008. I. 771.

² Varga L.: Zsidó bevándorlás i. m. 18.

Ung, Zemplén, Sáros – bevándorlási többlete négy év alatt 21 572 főre tehető. Ugyanakkor ez a periódus a morvaországi bevándorlásnak is az utolsó nagy korszaka. A nyugati bevándorlás által leginkább érintett Nyitra megyében mutatózó 10 943 fős többlet nagyobb volt, mint Máramaros és Bereg megyékben együttvéve.³ Ez a kettős betelepülés közvetetten visszatükröződik a témában kifejtett véleményekben is, amennyiben a tiltakozók többsége ebben az időszakban még általánosságban a zsidó, és nem kifejezetten a galíciai zsidó bevándorlás ellen szólalt fel.

A reformkor nyitányának tekinthető 1825-ös év a zsidó bevándorlással szembeni politikai fellépés terén is újat hozott. Ekkor fordult elő első ízben, hogy egy vármegye – nevezetesen Pest – arra utasította követeit, szólaljanak fel a diétán a „minden szomszéd tartományokból” – vagyis nem kifejezetten csak Galíciából – Magyarországra sereglő zsidóknak az utasítás szerint „mind a kereskedésre, melyet mindenk előtt elfoglalni igyekeznek, mind pedig más egyéb állapotokra káros” bejövelele ellen. A megye azt kérte követeitől, javasolják az országgyűlésen, hogy „ezen nemzetség [...] bizonyos számra meghatároztasson”, ami alatt feltételezhetően azt értette, hogy bizonyos számon túl ne vándorolhasson be több zsidó a Habsburg Birodalomból.⁴ Amennyiben valóban ez volt a megye óhaja, lehetetlen kívánt, hiszen a birodalmon belüli szabad mozgás korlátozására Magyarországnak sem akkor, sem a dualizmus idején nem nyílt lehetősége. Ettől függetlenül a gondolat utóbb még több ízben felmerült.

Négy évvel később az országgyűlés az 1827. évi. VIII. törvénycikkkel újból felállított rendszeres bizottságok keretében ismét nekivágott a meghozatalakor eleve ideiglenesnek szánt, *De Judaeis* című 1790/91. évi XXXVIII. törvénycikk óta rendezésre váró zsidóügynek. Mivel az 1791. évi LXVII. törvénycikkkel létrehozott egykori közpolitikai bizottságban készült, a 18. század végi felvilágosult nemesség eszméit tükröző törvénytervezet a zsidók jogainak kiszélesítését javasolta,⁵ a munkálatok újakezdésének hírére a jogkiterjesztést ellenző, mert az erősödő konkurenciától tartó szabad királyi városok megint megmozdultak. A pesti kereskedőtestület kezdeményezésére 1829 júniusában tíz szabad királyi város kereskedőtestületének képviselői tanácskozásra gyűltek össze Pesten. A novemberben elkészült, az országgyűléshez intézett memorandumban felsorolt panaszaiuk élén a zsidók számának rohamos szaporodása szerepelt. Bevándorlásukat a memorandum annál inkább hátrányosnak ítélte a közérdekre nézve, mivel szerinte annak

³ A megyei bontást tartalmazó részletes táblázatot lásd uo. 22.

⁴ *Gálóczy Károly*: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája I. A megye múltja. Bp. 1876. 133–134.

⁵ *Pajkossy Gábor*: Az 1791/93-as közpolitikai bizottság javaslatai. Az országgyűlés, a közigazgatás és a cenzúra rendezése. Bölcsészdoktori disszertáció. Bp. 1978.

eredményeként 150 ezer kóbor zsidó lézengett az országban.⁶ A valóságtól elrugaszkodott, nyilvánvalóan irreális számadat azért figyelemre méltó, mert ez volt az első előfordulása a zsidó bevándorlók számát vagy ténykedését illető olyan, az egykoron is elérhető adatok, a józan ész és a tapasztalatok alapján egyaránt a fantazmagóriák világába utasítható állításoknak, amelyek képtelenségük dacára a Horthy-kor lezárultáig végigkísérték a zsidó bevándorlásról kifejtett diskurzust.

A szabad királyi városok egyöntetű ellenkezésétől eltérően a megyék hozzáállása a zsidók bevándorlásához változatosabb volt. A lengyel zsidók bejövetele ellen a Bereg megyei közgyűlés 1829-ben – majd 1833-ban újfent – elrendelte, hogy az országhatárnál a harmincadot szedő vámosok mellé alkalmazzanak megyei felügyelőket, akik már a helyszínen feltartóztathatják a zsidókat.⁷ Szerencsy István, a Királyi Tábla számszeletti ülnöke, akit az országgyűlés 1828–1830 között ülésező közjogi bizottsága azzal bízott meg, hogy dolgozzon ki egy tervezetet a zsidók letelepedésének szabályozásáról, megtiltotta volna további bevándorlásukat, ám a bizottság munkálatait 1830–1832 közt megvitató megyei választmányok között ez ügyben nem alakult ki egyetértés. Csanád és Borsod teljes tiltást javasolt, Nógrád megye csak korlátozni kívánta a zsidók betelepítését. A Békés megyei küldöttség erre vonatkozóan nem szorgalmazott a nem zsidóktól különböző törvényi szabályozást, míg tekintettel a zsidóknak a pénzforgalomra gyakorolt kedvező hatására, Somogy megye felvetette, hogy a legalább 1000 forint tőkével rendelkező zsidókat be lehetne fogadni.⁸

A reformkor 1840 előtti szakaszára esik két olyan, a hazai zsidók tevékenységéről elítélően szóló írás, Kossuth Lajos 1828-ban kelt értekezése a zempléni, illetve Kölcsey Ferenc egy évvel későbbi írása a szatmári nép nyomorának okairól, amelyeket a tartalmuk és az utóéletük közötti szembeszökő diszcrepancia miatt szükséges megemlíteni. A Horthy-korban ugyanis, bár indokolatlanul, mégis ismételten úgy hivatkoztak rájuk, mint amelyekben szerzőik már e korai időszakban figyelmeztetni próbálták kortársaikat a galíciai zsidó bevándorlás veszélyeire. 1920 júliusában befejezett *Három nemzedékében* Szekfű Gyula a „galíciai bevándorlás megszüntetése érdekében” felszólaló Kölcsey Ferencet méltatta, mint egyikét azon „liberalizmus doktrínáitól ment” reformkori politikusoknak, akik idejekorán „óvóintézkedéseket sürgettek [...] a bevándorlók ellen”.⁹ A magyarországi „zsidókérdés” történetéről 1940-ben elhangzott előadásában Raffay Sándor

⁶ Szántó Sámuel: Adalékok a zsidók történetéhez Magyarországon 1790–1840. II. Magyar-Zsidó Szemle 3. (1886) 659.

⁷ Lehoczy Tivadar: Munkács város új monográfiája. Eredeti kútfők nyomán. Munkács 1907. 225.

⁸ Völgyesi Orsolya: Politikai-közéleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832. Gyula 2002. 172–173.

⁹ Szekfű Gyula: Három nemzedék. Egy hanyatló kor története. Bp. 1920. 144.

evangelikus püspök Kölcsey írását úgy mutatta be, mint amelyben a költő-politikus „a galiciánusok beözönlésétől [...] féltette az országot”.¹⁰ *A magyarság életrajza* című, nemhogy Raffaynál, de Szekfű vitairatánál is jóval tárgyilagosabb munkájában Szabó István szintén megemlítette Kölcseyt azon kevesek között, akik egy olyan időben adtak hangot aggodalmuknak, amikor „a zsidó bevándorlás elől a kor szemlélete elhárított [...] minden akadályt”.¹¹ Megjegyzése meglehetősen meglehetősen, mivel – amint látni fogjuk – annak, hogy a reformkor idején nem sikerült tető alá hozni a zsidók bevándorlását korlátozó szabályozást, egyedül az uralkodó ellenállása volt az oka, nem pedig a szabályozást mondhatni egyöntetűen szorgalmazó magyar politikai és kulturális elit magatartása. Magyarország történetét áttekinthető, 1943-ban Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízásából megjelent könyvében az ifjú Kosáry Domokos Kölcsey mellett Kossuth egy évvel korábbi írására is hivatkozott állítása alátámasztásául, miszerint „az idegen elemek minden további nélkül való befogadását [...] már a reformkor vezető egyéniségei sem tartották kívánatosnak”.¹² Végül, és bár Kosáryt nyilvánvalóan egy világ választotta el a nyilas Bosnyák Zoltántól, a Zsidókérdést Kutató Magyar Intézet igazgatója egy ugyanebben az évben megjelent cikkében szintúgy Kossuth Lajost méltatta, aki szerinte a bevándorló zsidók szaporodásának akadályozásában jelölte meg az egyik legfontosabb intézkedést a zempléni nép helyzetének javítására, és erre hívta fel a megyei hatóságok figyelmét.¹³

E hivatkozások különossége, hogy ominózus íásaikban sem Kossuth, sem Kölcsey nem beszélt zsidó bevándorlásról vagy bevándorlókról. A Zemplénben ügyvédkedő ifjú Kossuth Lajos a megyében tapasztalható „éhínségek okairól” 1828-ban írt értekezésében a helyi zsidó lakosságot, különösen a zsidó kocsmárosokat kifejezetten kemény szavakkal illette. A megyében tanyát vert „sok zsidó”, vélte Kossuth, „valóságos métellye” az erkölcsiségnek, „súlyos ostora” a földművelő népnek, iparkodásának „rothasztó nyavalyája”. A zsidók erköcsstelenségéért a felelősséget azonban elsősorban a „nemzetek sorából” őket kitörő, a becsületes keresetmódoktól elzáró keresztényekre hárította, illetve kifejezetten a magyar törvényeket hibáztatta, amelyek megfosztották a zsidókat „az emberiség s társaságos élet szebb jussaitól”. Kossuth e fiatalkori írását erős ellentmondás terhelte.¹⁴ Megjelent benne a felvilágosodás Wilhelm von Dohm porosz tisztviselő és politikai gondolkodó óta klasszikusnak tekinthető érvelése az erköcsileg

¹⁰ Raffay Sándor: *A zsidókérdés története Magyarországon*. Bp. 1941. 14.

¹¹ Szabó István: *A magyarság életrajza*. Bp. 1941. 214.

¹² Kosáry Domokos: *Magyarország története*. Bp. 1943. 307.

¹³ Bosnyák Zoltán: *Hogyan szállta meg a zsidóság városainkat?* III. Sátoraljaújhely. Függetlenség, 1943. április 11. 9.

¹⁴ Az irat részletes, kizárólag pozitív értékelésére lásd Barta István: *A fiatal Kossuth*. Bp. 1966. 26–31.

önhibájukon kívül elaljasodott – mert az ember természetes állapotát képező szabadság megfosztása által elaljasított – zsidókról. Ha írásában Kossuth erről explicit módon nem is szólt, érvelése magától adódóan kínálta a logikus megoldást: ha a zsidó morális romlottsága jogfosztott állapotából ered, illetve abból, hogy „egy talpalatnyi földet hazájának nem nevezhet”, úgy jogot és hazát kell neki adni. Értekezésében ugyanakkor hemzsegték a zsidók durva minősítései, ráadásul Kossuth megpedzette, hogy a zsidók kétségtelennek beállított erkölcstelensége az elnyomásukon túl természetükből is fakadhat. A bevándorlásról azonban egyetlen szót sem szólt, amint az általa ostromozott zsidók földrajzi származására sem tett semmilyen utalást.¹⁵ Egy évvel utána az aljegyzői tisztséget betöltő Kölcsey a szatmári viszonyokról rokonának, Kende Zsigmond nyíri járási főszolgabírónak írt jelentésében úgy vélte, a nép szegénységének elsődleges oka a zsidók „szemlátomást való szaporodása”. Ám ha megemlítette is Galíciát, a tartományt csupán annak illusztrációjaként hozta fel, hogy „a melly országban a zsidók megszapordnak, az vagy[on]i végromlás szélére áll”, de a galíciai zsidók bevándorlásáról, illetve a szatmári zsidók esetleges galíciai eredetéről ő sem írt.¹⁶

Kossuthal és Kölcseyvel ellentétben akadtak néhányan, akik ezekben az években megjelent írásaikban valóban szót ejtettek a bevándorló lengyel zsidókról, bár ezt kevesen tették, ami önmagában arra utal, hogy a kérdés még nem váltott ki különösebb érdeklődést. Munkács városáról 1836-ban megjelent könyvében Balajthy József helyi református lelkész minden ítékezés nélkül jelezte, hogy a század elején alig 40 főre tehető „bészivárgott izraeliták” száma már az 1200-at is meghaladta, mivel a bevándorlásuk ellen Bereg megye által hozott intézkedések dacára „a szomszéd Lengyelország kiapadhatatlan forrása az ő Munkácson divatozó gyarapodásuknak”. Bár Balajthy bevallotta, hogy a helyi zsidók belügyeire nézve kérdezősködése ellenére kevés információt sikerült gyűjtenie, annyit megértett, hogy a helyi zsidók körében viszály dúlt a magukat „Szenteknek (Chasodim)” nevező „Lengyel Izraeliták”, vagyis a haszidok és az „itteni más Izraeliták” között, akik az előbbieket „eszelősködőknek (Fanaticusoknak)” tekintették.¹⁷

Míg Balajthy Józsefről szinte semmit sem tudunk, Fényes Elek, a magyar közgazdasági statisztika egyik első művelője annál ismertebb személyiség. Ennek

¹⁵ *Kossuth Lajos: Értekezés az éhínségek okairól.* In: *Uő: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági tudósítások.* S. a. r. Barta István. (Kossuth Lajos összes munkái VI.) Bp. 1966. 179–180.

¹⁶ *Kölcsey Ferencz: A szathmári adózó nép állapotáról.* 1830. In: *Uő: Országgyűlési és megyei beszédek.* Szerk. Eötvös József – Szalay László – Szemere Pál. (Kölcsey Ferencz minden munkái VI.) Pest 1848. 25. A többnyire 1830-ra datált és beszédnek minősített, valójában 1829-es jelentés keletkezéséről lásd *Barta István: Kölcsey politikai pályakezdetek.* Századok 93. (1959) 252–302.

¹⁷ *Balajthy József: Munkács. Azaz: Munkács városának és várának topographiai, geographiai, históriai és statistikai leírása.* Debreczen 1836. 166–167.

dacára a történetírás, noha rendszeresen merít Fényesnek a reform- és abszolutizmus kori zsidó népességre vonatkozó adataiból, alig foglalkozott a statisztikusnak magukról a zsidókról, illetve emancipációjukról alkotott véleményével, és amikor futólag megtette, csupán egy-egy megszólalását mutatta be.¹⁸ Pedig Fényes Elek bőséges írásaiban nézeteinek változása a legérdekesebb. Liberalizmusa ellenére kezdetben meglehetősen előítéletesen nyilatkozott a zsidókról, 1842–1846 között ismételtan emancipációjuk késleltetése mellett érvelt.¹⁹ 1847-ben azonban már egyenjogúsításukat szorgalmazta, mint ami egyedül orvosolhatja a zsidóknak tulajdonított jellemhibákat, „ha, és mennyiben igazak”.²⁰ Végül 1867 áprilisában, nyolc hónappal az általa ekkor türelmetlenül sürgetett emancipáció törvénybe iktatása előtt már sajnálkozva említette, hogy az 1848. áprilisi reformtörvények „sötét oldalát képezi azon körülmény, hogy a zsidók vallásuk miatt az állampolgári jogok élvezetéből továbbá is ki lönek rekesztve”.²¹ A statisztikus kezdeti, előítéletességre még hajlamosabb korszakát jellemzi az az 1837-ben megjelent könyve, amelyben már csak azért is fájalta a „babonában s pizsokban telhetetlen lengyel zsidók” bevándorlását Hegyaljára, mivel szerinte a vidéken átutazóknak – vagyis neki – „nem kis bosszúságára” szolgált, hogy a vendégfogadókban és kocsmákban „zsidó gazdák” fogadták.²² Fényes Elek nem csupán egyik első képviselője azon értelmiségiek és politikusok hosszú sorának, akiknek őszinte, deklarált vagy a dualizmus idején pártkötelékből fakadóan obligát liberalizmusa többé-kevésbé éles galíciánerellenességgel párosult. Két évvel későbbi munkájában ugyancsak ő volt az első, aki Máramaros megye bemutatása kapcsán – a galíciai zsidók elleni diskurzus messze legtöbbször ismételt toposzát megelőlegezve – azzal vádolta a „szomszéd Lengyelországból mérték felett” szaporodó zsidókat, hogy letelepedésük a megyében „tetemes kárára” volt a helyi népnek, mivel „többsnyire pálinka korcsmálásból élődvén, a szegény népet különféle fogásokkal pálinka italra, s adósság csinálásra kényszerítik”.²³

Ezt a gondolatot továbbfűzve az 1880-as évek elején megjelenő állítással, miszerint a köznép az őt nyomorba döntő galíciai bevándorlók üzelmiei miatt kényszerül kivándorlásra, kirajzolódik annak a ténybeli adatok híján egyre elvontabbá

¹⁸ Az utóbbira lásd például *Szalai Anna*: Bevezető. In: Házalók, árendások, kocsmárosok, uzsorások. Zsidóábrázolás a reformkori prózában. Vál. uő. Bp. 2002. 48.

¹⁹ *Fényes Elek*: Magyarország statistikája I. Pest 1842. 83–84.; *Uő*: Magyarország általános statistikája. In: Magyarföld és népei eredeti képekben. Szerk. Vahot Imre. Pest 1846. 8.

²⁰ *Fényes Elek*: Magyarország leírása I. Magyarországon általánosan. Pest 1847. 32.

²¹ *Fényes Elek*: A magyar birodalom nemzetiségei és ezek száma vármegyék és járásek szerint. Pest 1867. 30–31.

²² *Fényes Elek*: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben III. Pest 1837. 392.

²³ *Fényes Elek*: Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben IV. Pest 1839. 392.

csiszolódó vádnak az íve, amelyet az északkeleti megyék galíciainak minősített zsidóságáról ellenérzéssel nyilatkozók a kocsmárosokat illetően az 1920-es évek elejéig, a kivándorlást kiváltó bevándorlókat illetően 1945-ig visszatérően hangoztattak.²⁴

Bár észszerűtlen lenne vitatni, hogy a történetesen zsidó kocsmárosok termékeik fogyasztására sarkallták vendégeiket, ami nyilván járhatott katasztrofális következményekkel, szembeszökő, hogy a népet pálinkára csábító és így romba döntő, gyakran kifejezetten ördögi figuraként ábrázolt kocsmárossal szembeni vádaskodások kizárólag a zsidókat pellengérezték ki, noha a kocsmárosok bizonyos százaléka az északkeleti megyékben is keresztény volt. Hogy hány százalék, azt nem tudjuk, mivel a kárpátaljai megyék kocsmárosainak felekezeti megoszlásáról nem rendelkezünk adatokkal. Meglepő módon ez igaz a dualizmus korára is, pedig a népszámlálások forrásanyagának köszönhetően az 1867-ben megszervezett Országos Magyar Királyi (1896-tól Magyar Királyi Központi) Statisztikai Hivatal kiszámíthatta és közzétehetette volna ezt az információt. Ám a népszámlálások eredményeiről beszámoló korabeli kötetekben nemcsak az az érdekes, amit megmutattak, de az is, amit kihagytak.

Az 1839–1840-es országgyűlés

Miután az 1832–1836-os országgyűlésen már hat megye – Baranya, Bars, Pest, Temes, Zemplén és Tolna – követje jelezte, hogy utasításai között a zsidók emancipációja is szerepel,²⁵ az 1839–1840-es országgyűlés alsótáblája a liberális reformellenzék kezdeményezésére – és a Habsburg Birodalomban elsőként – 1840. március 24-én nagy többséggel megszavazott egy törvényjavaslatot, amely a zsidókat polgári jogaik tekintetében egyenlővé tette az ország nem nemes lakosai-val.²⁶ A javaslatot a főrendiház elvetette, helyette a fokozatos haladás elve alapján csupán néhány, egyébként jelentős jogkiterjesztő rendelkezést szavazott meg.²⁷

²⁴ A kocsmárosok elleni későbbi vádakról lásd *Sozanski Mihály*: Kereskedelmi és ipari fajvédelmi politika. In: Az Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának naplója. Bp. 1920. 46. Benkő Gábor felszólalása a nemzetgyűlésen 1921. március 1-jén: Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett nemzetgyűlési naplója VIII. Bp. 1921. 297–303. Schandl Károly felszólalása ugyanott másnap: uo. 316. A galíciai bevándorlók miatt kivándorló keresztény lakosság toposzának 1940-es évekbeli ismétlésére lásd *Váczy Elemér*: A zsidóság elszaporodása Szabolcs vármegyében. Nyíregyháza 1940. 9.; *Erekly István*: A modern magyar közigazgatás kialakulása. Pécs 1942. 46–47.; *Marschalkó Lajos*: Tiszaeszlár. A magyar fajvédelem hőskora. Debrecen 1943. 240–241.; Istenért, hazáért és a családért harcol a magyar a végső győzelemig. Dr. Gera József, a Hungarista Mozgalom országos pártépítője Sümegen. Zalai Összetartás, 1945. február 6. 1.

²⁵ *Kecskeméti Károly*: A liberalizmus és a zsidók emancipációja. In: *Uő*: Magyar liberalizmus 1790–1848. Bp. 2008. 169.

²⁶ Szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai III. Pozsony 1840. 143–146.

²⁷ Uo. 181–182.

Az uralkodó ezeket tovább csonkította, így született meg az 1840. évi XXIX. törvénycikk, amely egyebek mellett a bányavárosok kivételével az egész országban lehetővé tette a zsidóknak a letelepedést, ezzel végleg megnyitva előttük a szabad királyi városok kapuit;²⁸ pontosabban majdnem végleg, mivel 1848-ig több város, amely a letelepedési jog megadását rendi privilégiumai megsértéseként értelmezte, megpróbált ellenállni.²⁹

A zsidók ügyéről 1840 tavaszán folytatott országgyűlési vitákon ismételt felvetődött a bevándorlás kérdése, amelynek törvényes szabályozását ekkortól az összes rendi diéta megkísérelte. Szemben az alsótáblát a főrendekkel egymásnak feszítő emancipáció ügyével, a bevándorlás szabályozásának szükségességében mindkét fél egyetértett. Bár az első kezdeményezés a főrendektől jött, az emancipációs javaslatot megszavazó követi tábla március 24-i ülését elnöklő Szerencsy István személynök a zsidók általános emancipációja helyett már csak azért is megelégedett volna némi részleges jogkiterjesztéssel, mivel úgy látta, hogy a hazai zsidók aktuális jogállása is oly csáberőt jelent, hogy „ezen nép Európának minden tartományai között Hazánkban letelepedni leginkább akar”.³⁰

Szerencsy véleményét a felsőtáblán gróf Dessewffy Aurél fűzte tovább a mondhatni logikus következtetésig. Az emancipációs törvényjavaslatról 1840. március 31-én mondott beszédében olyan érvet vetett fel, amelyet az emancipáció nyílt vagy burkolt ellenzői egészen 1867 nyaráig hangoztattak. A újkonzervatívoknak a zsidók ügyében valójában viszonylag liberális vezérszónoka nem osztotta azok véleményét, akik attól féltek, hogy a zsidók „felszabadítása” a magyar nemzetiség érdekeit veszélyeztetné. Bízott a zsidók jövőbeni – egyes alföldi zsidóknál tapasztalata szerint már megvalósult – magyarosodásában, amint abban is, hogy ha megadatik a lehetőség a zsidóknak, hogy ne csak kereskedelemmel foglalkozzanak, élni is fognak vele, így többé a kereskedelemben sem képeznek majd túlonult fenyegető konkurenciát. Mindazonáltal az alsótábla emancipációs javaslata helyett más főrendhez hasonlóan ő is csak részleges engedményeket kívánt adni a zsidóknak. Ráadásul úgy vélte, már ezek is fokozták „a bevándorlásra való inger” tetemes növekedésének veszélyét, különösen annak kockázatát, hogy a „Felföldet”

²⁸ Szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai IV. Pozsony 1840. 40–41., 243–244., 252., 271., 291., 297.

²⁹ Debrecen példájára lásd *Prepuk Anikó*: Az ellenségkonstruálás rendi és polgári formái. A zsidók „polgárosítása” és az 1843–44. évi városi vita. In: „A francia história hazai nagykövete”. Ünnepi kötet Papp Imre 65. születésnapjára. Szerk. Bárány Attila – Györkös Attila – Pallai László. Debrecen 2013. 199–213. Pozsony, Pest, illetve Székesfehérvár ellenállására lásd *Bernstein Béla*: A negyvennyolcas magyar szabadságharc és a zsidók. Bp. 1998. 15–16.

³⁰ *Bródy Ernő*: A magyar szabadelvűek mozgalma a zsidók egyenjogosításáért 1840-ben. Magyar Zsidó Szemle 50. (1933) 211.; *Erdmann Gyula*: Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története. Bp. 2014. 292.

elárasztja „a jövevény koldus zsidóknak sokasága”. Ennek elkerülése érdekében a zsidók bevándorlásának olyan törvényi szabályozását szorgalmazta, „melly a bevándorlók vagyona, erkölcsisége, vagy valamelly mesterségi ügyessége iránt kezességet nyújtson”.³¹

E véleményével Dessewffy nem volt egyedül. Amint a törvényjavaslatról szóló vitát ugyanaznap összegző Majláth György országbíró megjegyezte, a javaslatról készülő főrendi válaszban a „nyilvános többség” kívánalmának megfelelően figyelmeztetni kell a karokat és rendeket arra, miszerint „szükséges valamelly intézkedést tenni a bevándorló zsidókra nézve, hogy e részben biztosítéka legyen az Országnak a bevándorlandóknak mind vagyonukra, mind erkölcsiségükre nézve”.³² Így is lett. Miután a főrendek április 1-jén kelt válaszukban kifejtették, hogy az általános emancipáció helyett tételesen mely engedményekre lennének hajlandók, részletesen kitértek a bevándorlás kérdésére: „Mínthogy azonban már ezen rendeletekkel is a zsidóknak állapotja Magyarországon a szomszéd tartományokban lakozókéénál olly sokkal kedvezőbbé válna, hogy méltán lehetne tartani attól, mi szerint ezen jótékonyságoknak élvezhetése végett számos vagyontalan idegen zsidók fognak ide tódulni; az innen eredhető káros következtéseknek elmellőzése tekintetéből a Méltóságos Főrendek czélszerűnek tartanák a felterjesztendő Felírásban a végrehajtó hatalomnak figyelmét arra gerjeszteni, hogy a hazába bevándorolni, s itt megtelepedni kívánó zsidókra nézve, főkép a Törvényhatóságok részéről erkölcsiségeken kívül, még arra is különös tekintet legyen, hogy azok vagy némi vagyonnak bírása által, vagy bizonyos mesterségnek s művészetnek tudásával az Országnak hasznára lehessenek.”³³

A főrendi válasz annyiban tehát eltért Dessewffy véleményétől, hogy nem kívánt külön törvényi szabályozást, ehelyett megelégedett azzal az óhajjal, hogy a kérdés rendezése szerepeljen az uralkodóhoz intézett feliratban. A karok és rendek többsége viszont arra szavazott, hogy a bevándorló zsidókra vonatkozó rendelkezést mégis iktassák törvénybe.³⁴ Ennek következményeként a tételes engedményekre korlátozódó főrendi javaslatot elfogadó alsótábla által átszerkesztett törvényjavaslatba bekerült egy paragrafus, amely a birodalom más tartományaiból Magyarországra költöző zsidóktól erkölcsi bizonyítványt kért, valamint igazolást arról, hogy valamilyen „mesterség, tudomány vagy művészet” gyakorlása révén

³¹ Szabad királyi Pozsony városában 1839-dik évi június 2-kára rendeltetett magyar országgyűlésen a méltóságos fő-rendeknél 1840. februárius 25-kétől május 12-ig tartatott országos ülések naplója. Pozsony é. n. [1840] 301.

³² Uo. 307.

³³ Szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai III. i. m. 181–182.

³⁴ *Konkoli Thege Pál*: 1840-dik évi országgyűlés II. Pest 1847. 400.

fenn tudják tartani magukat.³⁵ A „némi vagyonnak bírása” nem szerepelt a főrendi tábla javaslatával egybekapcsolva megegyező paragrafusban, ám végül számszerűsítve visszakerült a királynak április 24-én küldött törvénytervezetbe, amelynek 5. paragrafusa kimondta: „A más tartományokból Magyarországra beköltözni kívánó zsidókra nézve határoztatik: hogy hiteles bizonyítványok által erkölcsi jó maguk viseletét, valamint azt is mutassák be: hogy az Országba legalább is 1000 igaz értékű forintnyi értéket hoztak be, – vagy pedig valamely mesterség, tudomány, vagy művészet gyakorlásával élelmüket állandóul megkeresni tudják.”³⁶

A zsidók polgári jogait bővítő cikkelyek sorát záró paragrafus révén az országgyűlés tehát egy olyan jogkiterjesztő törvényjavaslatot terjesztett fel az uralkodóhoz, amely egyben korlátozta a Habsburg Birodalom többi részéből bevándorolni kívánó zsidók letelepedését. A birodalmi egységet képviselő és óvó uralkodó ezt ebben a formában elvetette, ugyanakkor a diétának május 10-én visszaküldött, a felsőtábla által eleve szűkmarkúbbá módosított törvénytervezetet tovább csontkító változata olyan szövegezéssel állt elő, amely a bevándorlásról szóló, egészében kihagyott passzust közvetetten az illegális bevándorlók elleni rendelkezéssé alakította át, amennyiben utóbbiakat a javaslat alanyainak átfogalmazásával kizárta a jogkiterjesztés élvezetéből. Míg ugyanis az országgyűlés által felterjesztett törvényjavaslat egyszerűen „a Zsidóknak” adott polgári jussokról beszélt, az uralkodói tervezet csak azoknak a zsidóknak a polgári jogait bővítette, akik „az Országban vagy kapcsolt Részekben születtek”, illetve akik „az itteni lakásra törvényes úton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magokviseletök tekintetéből bebizonyított alapos kifogás nincsen”.³⁷ A záró kitétellel enyhített formában a zsidó bevándorlóval szembeni erkölcsi követelmény is megjelent, végül tehát csak a bemutatandó vagyonra vonatkozó passzus, illetve a képzettség követelménye tűnt el maradéktalanul. Egy utolsó üzenetváltást követően a rendek május 12-én elfogadták az uralkodó által javasolt, általa már másnap szentesített 1840. évi XXIX. törvénycíkket.³⁸

A rendek és a király közötti üzenetváltások idején Pozsonyban tartózkodó zsidó küldöttségek a királyi javaslat elfogadását kérték a hezitáló országgyűléstől.³⁹ Hogy ebben a Magyarországon született, illetve törvényesen letelepedett zsidóknak az engedély nélkül bevándorolt hitsorsosaikkal szembeni ellenérzését

³⁵ Szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai II. i. m. 240–241.

³⁶ Szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország közgyűlésének írásai IV. i. m. 41.

³⁷ *Groszmann Zsigmond*: A magyar zsidók V. Ferdinánd alatt (1835–1848). Bp. 1916. 8–9.

³⁸ Ezer év törvényei, lásd <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torvenyei> (letöltés: 2025. márc. 14.).

³⁹ *Bergl József*: A magyarországi zsidók története. Legjobb kútfők után. Kaposvár 1879. 84.

kellene látni, az erősen kétséges. Minden bizonnyal arról volt szó, hogy a semmihez képest a törvényjavaslatban megfogalmazott engedmények, elsősorban a királyi városokra kiterjesztett lakhatási engedély a zsidók életlehetőségeinek számottevő javulását jelentette. Mindenesetre az 1840-es törvénnyel egy 1849-ig, sőt kis híján az 1867-es emancipációs törvényig tartó jogi zárójel nyílt a magyar törvényhozásban, amely a „Magyarország és kapcsolt részei határain belül élő zsidók”-ra vonatkozó *De Judaeis*, vagyis az 1790/91. évi XXXVIII. törvénycikk és „az ország izraelita lakosai”-t a keresztényekkel egyenjogúsító 1867. évi XVII. törvénycikk közötti időszakban több – bár nem minden – esetben kizárólag a Magyarországon született, illetve törvényesen letelepedett zsidókat részesítette jótéteményeiben. Felmerül persze a kérdés, vajon az 1840-es törvény megszorító meghatározása járt-e valamilyen következménnyel az országban valóban engedély nélkül tartózkodó, így a törvény rendelkezéseit nem élvező zsidókra nézve. Mivel erről egyetlen forrás sem szól, valószínű, hogy a törvény ebből a szempontból – a zsidók bevándorlását korlátozni igyekvő számos korábbi intézkedéshez hasonlóan – holt betű maradt.

Az 1843–1844-es országgyűlés

A zsidóemancipáció par excellence liberális ügyének jól ismert paradoxona, hogy az 1840-es években egyre csökkenő népszerűsége fordítottan arányos volt a liberális reformtábor fokozatos térnyerésével. Az 1839–1840-es diétának a zsidók iránt tanúsított – még a felsőtablán is szembeszökő – szimpátiája a következő országgyűléseken elhalványult. A diskurzust a jóindulat csökkenése, a zsidók másságával szemben apadó tolerancia, az integrációs képességüket illető növekvő szkepszis, illetve az asszimilációs elvárások radikalizálódása jellemezte. Mindinkább dominánssá vált a követelés, hogy a zsidók immár egyenjogúsításuk előtt tegyenek tanúbizonyságot erkölcsi regenerációjukról, valamint a keresztény magyar társadalomhoz való – korabeli kifejezéssel – „simulásuk” képességéről, egyfelől oly módon, hogy a kereskedelmi szakmákat elhagyva a földművelés és kézműipar felé fordulnak, másfelől vallásuk teokratikusnak minősített, az államban államot képező rendelkezéseinek kiiktatása révén, vagyis vallásuk reformja árán.⁴⁰ Annak, hogy a jelentős részben a földbirtokos nemességhez tartozó liberális táborban látványosan megcsappant az emancipáció iránti lelkesedés, több oka volt. A legfőbb az elszegényedő nemességnek a birtokai elvesztésétől való félelme lehetett, vagyis az a perspektíva, hogy a váltójogot bevezető 1840. évi

⁴⁰ Konrád Miklós: Asszimilációs elvárások és zsidó válaszok az emancipációig. Századok 154. (2020) 912–922.

XV. törvénycikk következményeként, illetve amennyiben az egyenjogúsítás eredményeképpen a zsidó vállalkozók ingatlanba is fektethetik tőkéjüket, az eladósodott nemesi földbirtok immár minden akadály nélkül „zsidó kézre” juthat.⁴¹ Az emancipáció megvalósításától való visszahőkölésben politikai megfontolások is közrejátszottak: a liberális reformpolitikások számára nyilvánvalóvá vált, hogy ha biztosítani akarják a szabad királyi városok zsidóellenes polgárságának a támogatását, jobban teszik, ha kétszer is meggondolják, mielőtt tovább küzdenek a zsidók egyenlő jogaiért, annál is inkább, mivel e polgárság zsidóellenessége az 1840. évi XXIX. törvénycikk révén a városokba betelepülő zsidók növekvő konkurenciája arányában egyre fokozódott.⁴²

Mindezek mellett nem kétséges, hogy az évtized során jelentős zsidó bevándorlás úgyszintén hozzájárult a zsidók polgárosításával szemben növekvő idegenkedéshez. A szabad királyi városokba az 1840. évi XXIX. törvénycikket követően beáramló zsidók persze nem feltétlenül külföldről telepedtek be, de a zsidókkal szemben eleve ellenséges városi polgárság aligha fordított különösebb figyelmet annak megállapítására, vajon a városban megjelenő idegen zsidók a szomszéd megyéből jöttek, vagy az ország határain túlról. A növekedés pedig több esetben rendkívül látványos volt. Pécsen 1840-ben 60 zsidó élt, 1842-ben 187, ami röpke két év alatt 211,66%-os növekedés!⁴³ A bevándorlás és a zsidóemancipációval szemben fokozódó ellenérzés közötti kapcsolatot az is bizonyítja, hogy az előbbi az 1840-es évek elejétől az országgyűlési vitákon kívül is rendre felmerült az emancipációt részben vagy egészében ellenzők érvtárában, a fenntartásaikat visszafogottan megfogalmazó liberálisoktól a vehemens zsidóellenes szerzőkig. Az egyenjogúsítás helyett a „fokonkinti előhaladás”-t pártoló 1842-es könyvében a már említett Fényes Elek hangsúlyosan kiemelte a hazai zsidóság „iszonyú nagy”, illetve „hallatlan” szaporodását, amit nagyrészt a „Lengyelországból” áttelepülő zsidó bevándorlókkal magyarázott.⁴⁴ Írása azért is érdekes, mert Fényes az elsők közé tartozott, akik kifejezetten a lengyel zsidók bejövételétől tartottak, egy olyan időszakban, az 1840-es évek második felének valóban tömeges galíciai beáramlását megelőző fél évtizedben, amikor Varga László szerint a bevándorlás

⁴¹ *Kecskeméti K.*: A liberalizmus és a zsidók emancipációja i. m. 181–184.; *Prepuk Anikó*: A zsidóemancipáció a reformkorban. In: Történeti tanulmányok III. Szerk. L. Nagy Zsuzsa – Veress Géza. Debrecen 1994. 25–26.

⁴² *Spira György*: Polgári forradalom (1848–1849). In: Magyarország története 1848–1890 I–II. Főszerk. Kovács Endre. (Magyarország története tíz kötetben 6/1.) Bp. 1979. 423. A zsidók konkurencijától tartó pesti és budai céhes polgárság magatartásáról: *Dóka Klára*: A pest-budai céhes ipar válsága (1840–1872). Bp. 1979. 117–123.

⁴³ *Schweitzer József*: A pécsi izraelita hitközség története. Bp. 1966. 26.

⁴⁴ *Fényes E.*: Magyarország statistikája I. i. m. 82.

éppen hogy elsősorban a nyugati-északnyugati megyékben jelentkezett.⁴⁵ A népet ivásra szoktató, olykor már a földesurakat is markukban tartó zsidó kocsmárosok üzelmeinek részletezése mellett a *Jelenkor* egy szintén 1842-es cikke ugyancsak „a földnép erejét” fogyasztó galíciai zsidó bevándorlók Máramaros, Ung és Bereg megyékben mutatkozó egyre tömegesebb jelenlétével indokolta az általános emancipáció elvetését. Helyette a lap az ebben az időben ismételten felmerülő részleges, vagyis csupán az arra érdemesnek tartott zsidóknak a nem nemesekkel való egyenjogúsítása mellett érvelt.⁴⁶ Az ősiség elkötelezett védelmezőjeként fellépő Éliássy István, az Esterházyak bujái uradalmának főügyésze szintúgy 1842-ben megjelent röpiratában az emancipáció már végzetes rémálomként jelent meg, amelyben a nemesi birtokok átszálltak az emancipált zsidó uzsorásokra, majd rajtuk keresztül a „Jericóját magyar Kanaánban” felállító Rothschild családra. Az országot elárasztó – Éliássynál pontosabban meg nem határozott – „idegen zsidók” részét képezték a rémvízióknak, amelyben az emancipációtól egyenes út vezetett az uzsora révén az országot maguk alá gyűrő zsidók hatalomra jutásáig.⁴⁷

Az 1839–1840-es diétához képest az 1843. május 14-től 1844. november 13-ig ülésező országgyűlés nem csak általánosságban mutatkozott kevésbé jóindulatúnak a zsidók iránt. Azoknak a száma is számottevően megnőtt, akik aggasztónak ítélték a zsidó bevándorlást, és valamilyen intézkedést sürgettek vele szemben. A követi utasításokban ennek még nem volt sok előjele. A ritka kivétel egyike Komárom megye, amely a türelmi adó megszüntetésén kívül a korszellemre jellemző módon azt kívánta, hogy a zsidóknak 1840-ben adott kedvezményeket addig ne bővítsék, amíg nem reformálják meg vallásukat, nem közelítenek a „közállomány” népeihez, illetve amíg nem születik intézkedés a zsidók további betelepítése ellen.⁴⁸

Ami a jogkiterjesztés ügyét illeti, az eseménysor a következőképpen alakult. Az alsótábla kerületi ülése 1843 októberében kis szavazattöbbséggel kiterjesztette a városi polgárjogot az egyebekben kellő kvalifikációval rendelkező zsidókra.⁴⁹ A javaslatot 1844 februárjában az alsótábla országos ülése is megszavazta,⁵⁰ a fő-

⁴⁵ Varga L.: Zsidó bevándorlás i. m. 23.

⁴⁶ Budapesti napló. (Zsidók emancipációja.) *Jelenkor*, 1842. július 16. 266–267. A *Jelenkornak* a kizárólag „jelesbeket” megillető „egyedi emancipáció” melletti korábbi érvelésére lásd Budapesti napló. (Nemzetiség jelenünk szempontjából. Vége.) *Jelenkor*, 1841. december 4. 397–400.

⁴⁷ Éliássy István: Hunnia a haladás korszakában. Eger 1842. 28., 33–38., 41–42.

⁴⁸ Megyei dolgok. Komáromból. Pesti Hírlap, 1843. április 16. 252.

⁴⁹ Az 1843/44-ik magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója I–VI. Szerk. Kovács Ferencz. Bp. 1894. II. 545–558.

⁵⁰ Szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél II. Pozsony 1844. 304–339.

rendek azonban márciusban elvetették.⁵¹ A zsidók felvételét a megyei választásra jogosultak közé már az 1843. december 20-i kerületi ülésen leszavazták.⁵² 1844. szeptember 7-én a követi tábla kerületi ülése 35 kontra 13 szavazattal elutasította a zsidók egyenjogúsításáról négy évvel korábban nagy többséggel megszavazott törvényjavaslatot.⁵³ Helyette szeptember 28-án az országos ülés kétnapos vita után elfogadott egy 21 paragrafusból álló, a liberális és a nacionalista törekvéseket vegyítő törvénytervezetet „a zsidók ügyében”, amely úgy szélesítette jogaikat, hogy őket egyben törvényerővel akarta gyorsabb magyarosodásra kényszeríteni. A tervezet egyéb rendelkezések mellett egyfelől eltörölte a türelmi adót, minden megszorítás nélkül, vagyis a bányavárosokban is megengedte a zsidók lakhatását; lehetővé tette a nemesi jószágok haszonbérbe vételét; minden korlát nélkül engedélyezte a gyáralapítást, bármely mesterség gyakorlását, keresztény segéd tartását. Másfelől azonban a zsidókat „más vallásokon levő lakos társaiktól” elszigetelve tartó „közfalak” lebontása érdekében elrendelte, hogy a törvény kihirdetése után három évvel csak olyan zsidó lehessen tanító, illetve tíz évvel utána csak az lehessen rabbi, aki a magyar nyelvet „érti, írja és beszéli”.⁵⁴ A tervezet realizálásának felbecsüléséhez adalékul szolgálhat, hogy az 1850-es évek elején az országban működő mintegy 300–350 rabbi közül egy korabeli becslés szerint legfeljebb 20-an tudtak a jiddisen kívül németül vagy magyarul.⁵⁵ Ezenfelül kizárt, hogy a zömében hagyományhű rabbiság kész lett volna engedni a magyarosító törvény kényszerének. A probléma azonban nem merült fel, mivel a főrendek e 21 paragrafus zömét elvetették, köztük az oktatásra vonatkozókat is. Az uralkodóhoz 1844. november 8-án felterjesztett öt paragrafusból álló törvényjavaslatból pedig egyébként sem lett semmi, mivel az uralkodó öt nappal később anélkül rekesztette be az országgyűlést, hogy a törvényjavaslatot akár válaszra méltatta volna.⁵⁶

A bevándorlás kérdése ebben az ülésszakban első ízben az alsótábla 1844. február 8-i országos ülésén merült fel, a szabad királyi városok rendezéséről szóló törvényjavaslat vitáján. Az alsótábla még bele sem kezdett a zsidók városi polgárjogának a tárgyalásába, amikor azon érv alapján, hogy „a polgárosodást meg

⁵¹ Szabad királyi Pozsony városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt Magyar-országgyűlésen a méltóságos fő-rendeknél tartott országos ülések naplója III. Pozsony 1844. 367–370.

⁵² Az 1843/44-ik magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója i. m. III. 355–362.

⁵³ Az 1843/44-ik magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója i. m. VI. 5–21.

⁵⁴ Szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai IV. Pozsony 1844. 69–71.

⁵⁵ *Michael Silber*: The Historical Experience of German Jewry and Its Impact on Haskalah and Reform in Hungary. In: *Toward Modernity: The European Jewish Model*. Ed. Jacob Katz. New Brunswick–Oxford 1987. 135.

⁵⁶ Szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai V. Pozsony 1844. 25.; *Simon László*: Zsidókérdés a magyar reformkorban (1790–1848). Különös tekintettel a nemzetiségre. Debrecen 1936. 65.

kell előznie a letelepedésnek”, a Veszprém megyét képviselő Sebestyén Gábor azt javasolta, a városi polgárjog kiterjesztésének megvitatásakor követőársai tegyék majd világossá, hogy az érintettek köre a Magyarországon született – óhaja szerint továbbá a magyar nyelvet értő – zsidókra szorítkozik. Veszprém megyei lakosként Sebestyén Gábort nem annyira a keleti bevándorlás aggasztotta, mint inkább Magyarországnak a morva, cseh és sziléziai „zsidókkali elöntése”.⁵⁷ Felszólalásában visszaköszönt a bevándorlóknak a jogkiterjesztésből való kizárására vonatkozó szándék, amely első ízben és ennél enyhébb – csak az illegális bevándorlókra vonatkozó – változatban már a diétának küldött 1840. május 10-i királyi válaszbán, majd az 1840. évi XXIX. törvénycikkben is megfogalmazódott. Az 1843–1844-es diéta zsidó bevándorlásról szóló vitáin ez a követelés tért vissza a leggyakrabban, ami egyben persze azt is jelzi, hogy az 1840-es törvényt ebből a szempontból nem sikerült érvényesíteni.

Ugyanezen a vitán felvetődött az a Dessewffy Aurél által már 1840-ben megfogalmazott aggodalom is, miszerint a zsidók egyenjogúsítása tovább növelné a szomszéd tartományokban élők bevándorlási hajlamát. Ennek kivédése később is visszatérően felbukkant indoklásként az emancipáció elutasítására, késleltetésére, progresszív megvalósítására, netán előfeltételekhez kötésére. A Sebestyén Gábor után egy nappal felszólaló Komárom megyei követ, Pázmándy Dénes a késleltetésre voksolt. Pázmándy „természetjogi szempontból” nem vitatta a zsidók polgárosításának a jogosultságát. Ám az ország helyzetét is számba kellett venni, nevezetesen azt a tényt, hogy a „romlott német nyelven”, vagyis jiddisül beszélő zsidók a német nemzetiséget erősítették. Ily „néposztályt” annál kevésbé volt tanácsos „e hazában s különösen a városokban polgári jogok gyakorolhatására felszabadítani”, mert félő volt, hogy a galíciai zsidó bevándorlás tovább ront a nemzetiségi viszonyokon: „Ha mi most polgári jogokkal ruházzuk fel a zsidókat, s egyenlő lábra állítjuk a többi honfiakkal minden tekintetben – állította Pázmándy –, úgy kétségtelenül azon következtést fogja maga után húzni, hogy a szomszéd tartományokból rohanni fognak hazánkba a bevándorló zsidók évenként, és ezek bár Lengyel- vagy Muszkaországból jöjjenek is, nem fognak különválni a már hazánkban létező zsidóktól nemzetiség tekintetében; nem fognak ők csatlakozni a magyar nemzetiséghez, [...] s így hazánkban a német elem esztendőről esztendőre már ezen bevándorló zsidók által is szaporodni s erősödni fog”, miközben minden törvénynek éppen ellenkezőleg arra kellett törekednie, hogy „a magyar nemzetiiség minden módon kifejtessék, s napról napra erősödjék”.⁵⁸

⁵⁷ Szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél II. i. m. 276.

⁵⁸ Uo. 308–309.

Gróf Széchenyi István, aki a törvény előtti egyenlőséget elméletileg pártolta, a zsidók egyenjogúsítását azonban konzekvensen elutasította, a felsőtáblán az új büntönrendszerről mondott 1844. augusztus 10-i beszédének egyik kitérőjében szintén azzal érvelt az emancipáció ellen, hogy megvalósulása esetén „mind azon Izraelita”, akinek Csehországban és Galíciában rosszul megy sora, „egyszerre itt teremne”. A digresszióval Széchenyi arra akart rámutatni, hogy ha az országgyűlés hasonló meggondolatlansággal eltörölné a halálbüntetést, a szomszédos országokból Magyarországra tódulnának, „kik a fenytől félnek”.⁵⁹ A potenciális zsidó bevándorlók, illetve a halálbüntetés elől menekülők közötti párhuzam Széchenyinek az előbbiekkal kapcsolatos érzelmeire is fényt vet.

Mivel az aggodalomra, miszerint az emancipáció növelné a bevándorlást, magától adódó gyógyírként kínálkozott a bevándorlók kizárása az egyenjogúsításból, a két motívum több ízben együtt merült fel. Máramaros megye 1844. május 1–7. között tartott rendkívüli közgyűlése pártolta az emancipációt, azonban kikötötte, hogy a zsidók annak előfeltételeként tegyék nyilvánossá hittételeiket. (A követelés a judaizmus teokratikus jellegének vádjával együtt, illetve annak hatására 1844-től 1849-ig rendszeresen felmerült az emancipációs vitákban.) A közgyűlés azt is kimondta, hogy csak a türelmi adót fizetők részesüljenek az emancipáció jótéteményeiben, vagyis az országban született, illetve törvényesen letelepedett zsidók, „mert ellenkező esetben attól lehet tartani, hogy a bevándorlandó zsidók szép hazánkat zsidóországgá torzítandják”.⁶⁰ A kerületi ülésen végül leszavazott emancipációs törvénytervezetről 1844. szeptember 7-én folytatott vitán Vukovics Sebő Temes megyei követ megértően említette, hogy sokak szerint azért nem szabadna megszavazni a tervezetet, „mert a szomszéd tartományokból becsődülendő zsidók elárasztanák hazánkat”. Megoldásként – a máramarosi közgyűléssel lényegében megegyező módon – a nem nemesekkel való egyenlő jogokat egyedül a Magyarországon született és állandó jelleggel itt lakó zsidókra javasolta kiterjeszteni. Az „idegenekre” – tette hozzá – kész volt „minden föltételt elfogadni”. Vukovics kijelentése azért is figyelemre méltó, mert a majdani Szemere-kormány igazságügyi minisztere az emancipáció őszinte és elkötelezett híve volt, amiről

⁵⁹ Szabad királyi Pozsony városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt Magyar-országgyűlésen a méltóságos fő-rendeknél tartott országos ülések naplója V. Pozsony 1844. 400–401. Széchenyinek az emancipáció ellen 1939-ben a pesti megyegyűlésen németül mondott beszédét közli Gróf Széchenyi István naplói V. (1836–1843.). Szerk. Vizsota Gyula. Bp. 1937. 271–272. A „zsidók ügyében” szerkesztett törvénytervezetről a főrendi táblán 1844. október 1-jén elhangzott, az emancipációt szintén ellenző beszédében, amelyben a zsidókat élősködő, a magyarokkal szemben álló és megerősödésüket veszélyeztető elemként ábrázolta, a bevándorlás kérdésére nem tért ki. Lásd Szabad királyi Pozsony városába 1843-dik évi május 14-ére rendelt Magyar-országgyűlésen a méltóságos fő-rendeknél tartott országos ülések naplója VI. Pozsony 1844. 306–308.

⁶⁰ Vidéki levelezések. Máramaros-Szigetből. Nemzeti Újság, 1844. pünkösdi hó [május] 22. 327.

ebben a beszédében is tanúságot tett, cáfolva az emancipáció ellen felhozott érveket, és elfogadhatatlannak ítélve, hogy az országgyűlés a polgári jogok megadása ellenében a zsidókat vallásuk előzetes reformjára kényszerítse.⁶¹

Hogy a zsidó bevándorlás a követek számára milyen jelentős, az emancipációval összefonódó kérdéssé vált, akkor derült ki igazán, amikor 1844. szeptember 27-én sor került „a zsidók ügyében” az alsótábla elé terjesztett törvényjavaslat tárgyalására. A vita során felszólaló 59 követ közül 22-en vetették fel a bevándorlás kérdését, noha maga a tervezet egyáltalán nem tett róla említést. Bachó Lajos Trencsén megyei követ csupán a bevándorlás szabályozatlansága miatt aggódott. A Pozsony városát képviselő Neszter József szintén minden konkrét javaslat nélkül szolt a bevándorlás ellen. Vas megye követe, Tóth Lajos azzal tűnt ki, hogy ő volt az egyetlen, aki tételesen felsorolta, mely feltételek teljesítése esetén élvezhetnék a bevándorolt zsidók a tárgyalott törvénytervezet előnyeit. Feltételei közül – tíz év állandó itt-tartózkodás, a magyar nyelv ismerete, valamint 1000 pengő forintnyi vagyon – az utóbbi kettőnek a Magyarországon született zsidók zöme se tudott volna eleget tenni. A Zólyom megyét képviselő Ruttkay Menyhért nála is magasabbra emelte a vagyoni census alsó határát: a törvénytervezetet egy a bevándorlókra vonatkozó paragrafussal kívánta kiegészíteni, amely legalább 5000 forintnyi vagyon felmutatásához kötötte volna a betelepedés engedélyezését.⁶²

Négyen voltak azok az egyben a törvénytervezetet is a leghevesebben ellenző követek, akik attól tartottak, hogy a jogbővítés potenciálisan fatális bevándorlási hullámot gerjesztene. Ebbéli félelmének adott hangot mindjárt a vita elején az ülést elnöklő Szerencsy István: „Ha ezen mostani javaslat illy általánosságban marad, mint itt van, akkor a t. RR Magyarországból egy egész Palaestinát csinálnak. [...] Hiszen szóljanak e részben azon követ urak, kik az ország szélein laknak, hogy mint tódul a szélekre a lengyelországi zsidóság egész erejével s hatalmával; azon zsidóság mind hozzánk fog jönni, s – mint mondtam – hazánkból Palaestina lesz.” Bakos József, Trencsén város követe amiatt aggódott, hogy a törvény nyomán bevándorló zsidóság „a keresztény népet véghetetlen nagy nyomorúságba fogja süllyeszteni”. Koller Ferenc, Pest város követe azt kifogásolta, hogy a törvényjavaslat „úgy hangzik, mint egy manifestum, hazánkba csődíteni a tömérdek kóborló zsidóságot”, míg Markovics Antal, Bártfa város követe azért utasította el a törvényjavaslatot, mert városa félt „a zsidóság eláradásától”.⁶³

⁶¹ Az 1843/44-ik magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója i. m. VI. 12.

⁶² Szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél V. Pozsony 1844. 200., 206., 207–208.

⁶³ Uo. 195–196., 198., 203.

A bevándorlás megtiltását ötven követelték, elsőként Jankó Mihály, Pozsony megye követe, aki figyelmeztette követársait, hogy ha ez nem történik meg, „akkor hazánk nem magyar, hanem zsidó országgá változik”. Amint ezekből az idézetekből látható, a zsidó uralom gondolata már a modern politikai antiszemitizmus első hazai képviselőjének tekintett Istóczy Győző előtt három évtizeddel is jól ismert toposz volt. Jankóhoz képest Ghyczy Kálmán, Komárom megye követe árnyaltabb álláspontot képviselt, amennyiben azt javasolta, hogy a zsidókat mindaddig tiltsák el a beköltözéstől, amíg ennek feltételeiről az országgyűlés „a honosítási törvényben nem rendelkezik”.⁶⁴ Ghyczy javaslatában, amelyet Szepes, Szabolcs és Győr követői is támogattak, az az érdekes, hogy erről a történetesen általa szövegezett honosítási törvényjavaslat nem rendelkezett. A diéta felhívására Szemere Bertalan és Ghyczy által készített, végül az országgyűlési irományok közé fel sem vett – részleteire nézve egyedül Szalay László *Pesti Hírlap*ban 1846-ban megjelent cikksorozata révén ismert – honosítási törvényjavaslat 13. paragrafusa ugyanis Szalay szavaival csak arra tett ígéretet, „hogy a külföldi zsidók beköltözködéséről és honosításáról külön törvény fog rendelkezni”.⁶⁵ Az önellentmondásnak feltételezhetően az a magyarázata, hogy Ghyczy és Szemere a fenti kijelentés elhangzása után fogtak hozzá a honosítási törvény megfogalmazásához.

Legtöbben, összesen kilencen voltak azok, akik a nézetet korábban kifejtő Sebestyén Gáborral az élen az eredetileg egyszerűen „a zsidók”-ról rendelkező törvénytervezet olyan szűkítő jellegű módosítására tettek javaslatot, hogy az ne vonatkozzon a zsidó bevándorlókra, illetve azok egy csoportjára. A kizárni javasoltak körét illetően a vélemények eltértek. Sebestyén azt kérte, hogy a törvénytervezet „ne általában véve a zsidókról, hanem csak a honi és honosodott zsidókról szóljon”. Mivel „a magyar állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről” szóló 1879. évi L. törvénycikket megelőzően – amelynek első, nem sokkal utóbb súlyosztóba került változata is csak készülőben volt ekkor – Magyarországon nem létezett honosítási törvény, ráadásul a honosság korabeli fogalma is képlékeny volt még, kérdéses, vajon „honosodott zsidók” alatt Sebestyén kikre gondolt – valószínűleg olyan zsidókra, akik letelepedési engedéllyel tartózkodtak az országban.⁶⁶ Nógrád megye követe, Kubinyi Ferenc azokra kívánta korlátozni a törvényt, „kik e honban születtek és laknak”, azoknak a kizárásával, „kik meghonosítandók”

⁶⁴ Uo. 201–202.

⁶⁵ Sz. L. [Szalay László]: Honosítás. VII. Pesti Hírlap, 1846. november 8. 309. Szalay kilenc cikkből álló sorozata 1846. július 9. és december 4. között jelent meg. Az 1843–1844-es diétán készült honosítási javaslatról lásd *Csizmadia Andor*: A magyar állampolgársági jog fejlődése. Állam és Igazgatás 19. (1969) 1080.

⁶⁶ A „honosít” igét a magyar nyelv húsz évvel később megjelent első tudományos igényű értelmező szótára is elég homályosan definiálta: „Valakit bizonyos honnak lakosává tesz.” – *Czuczor Gergely* – *Fogarasi János*: A magyar nyelv szótára II. Pest 1864. 1674.

– amely kifejezésen Kubinyi azokat érthette, akik ezzel az engedéllyel nem rendelkeztek. A Máramaros megyét képviselő Sztojka Imre úgy fogalmazott, hogy küldői a törvényjavaslatot „egyedül csak a rég benn lakó s itt született zsidókra akarják értetni”, bár azt nem határozta meg, hogy „rég benn lakó” alatt milyen időtartamra gondolt; míg a Liptó megyei követ, Thuránszky Péter, valamint a Bereg megyét képviselő későbbi miniszterelnök, Lónyay Menyhért ennél valamivel szűkmarkúbban azt kérték, hogy a törvény kizárólag a Magyarországon született zsidókra vonatkozzon. Tőlük eltérően Tallián János, Somogy megye követe a törvényben felsorolt kedvezményeket „a honban már jelenlevő” zsidókra javasolta korlátozni, vagyis azokból feltehetően csak a jövőbeni bevándorlókat szerette volna kizárni. Torna megye követe, Soltész János minden további pontosítás nélkül kizárólag „a belföldiekre” kívánta kiterjeszteni a törvény hatályát, ugyanerre tett javaslatot a Baranya megyei követ, Scitovszky Márton is, míg végül a zsidóemancipáció egyik legállhatatosabb szószólója, a Bihar megyét képviselő Beöthy Ödön pártolta, pontosabban nem ellenezte, hogy a „bevándorló zsidókra nézve, míg az általános honosítás tárgyalás alá jön, felfüggesztessék a törvényjavaslat rendelete”.⁶⁷

Mindezen követelések dacára a főrendeknek átküldött törvényjavaslatban megmaradt a törvény által érintetteket illető eredeti, minden szűkítő meghatározás nélküli fogalmazás. A javaslatot a követek a bevándorlásra vonatkozó új szövegrésszel sem toldották meg. Ezt azonban 1844. október 5-i válaszüzenetükben a 21 paragrafusos javaslat csupán első négy cikkelyét elfogadó főrendek kifejezetten hiányolták. Az országban „letelepedni kívánó idegen zsidókra nézve teendő intézkedés” tekintetében annál inkább elvárták a javaslat módosítását, mivel bizonyosnak tartották, hogy „a zsidóknak a fentebbiek szerint engedelendő kedvezések s jótékonyságok élvezhetése végett, számos idegen és vagyontalan zsidók igyekezendének az országba beköltözni”.⁶⁸ A főrendek kérésének a karok és rendek készséggel engedtek, sőt azt mintegy túlteljesítve, az eredeti javaslat kiegészítő módosítása helyett egy teljesen új törvénytervezettel álltak elő „az ország s kapcsolt részek határain kívül született zsidóknak az országba való beköltözésére nézve”.⁶⁹ A törvénytervezetben a főrendek november 5-i második válaszüzenete kisebb, azt tovább szigorító, illetve a bevándorlók által felmutatandó vagyponra nézve pontosító módosításokat javasolt,⁷⁰ ezeket a követi tábla még aznap részben

⁶⁷ Szabad királyi Pozsony városába 1843dik esztendei pünkösöd hava 14dik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél V. i. m. 201., 207–210.

⁶⁸ Szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösöd hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai IV. i. m. 91.

⁶⁹ Uo. 165.

⁷⁰ Uo. 310.

elfogadta, részben elutasította.⁷¹ Ezt követően apróbb változtatások miatt még egy üzenetváltásra került sor,⁷² mígnem 1844. november 8-án elkészült az uralkodónak a zsidók jogkiterjesztéséről szóló, végül öt paragrafusból álló törvényjavaslat kíséretében felterjesztett tervezet „a külföldi zsidók beköltzéséről” [sic!].

Az 1840-es törvénytervezet bevándorlásra vonatkozó, az 1840. évi XXIX. törvényből végül kihagyott 5. paragrafusához képest a letelepedni kívánó zsidókkal szemben megállapított elvárások között a „valamelly mesterség, tudomány, vagy művészet” gyakorlásának szükségessége már nem szerepelt. Egyebekben a feltételek kisebb eltérésektől eltekintve ugyanazok maradtak. Az új tervezet a bevándorlótól korábbi lakhelyének törvényhatósága által kiállított bizonyítványt kért arról, hogy „ellene erkölcsi maga viseletének tekintetéből alapos kifogás nincs”. A letelepedést a tervezet továbbra is jelentős vagyoni cenzushoz kötötte: az iparosoktól és művészekről 2000 forint, más keresetmód esetén, vagyis a potenciális bevándorlók nagy részét kitevő kereskedőktől 10 000 forint értékű vagyon kimutatását követelte. Kecskeméti Károly szavaival ezzel implicite elismerte, „hogy az ország egyik kritikus gazdasági problémáját, a tőkehiányt, legegyszerűbben gazdag zsidók bevándorlásával lehetne megoldani”.⁷³ A négy évvel korábbi néhány soros bekezdéshez képest a kilenc paragrafust tartalmazó törvénytervezet új eleme volt a letelepedés engedélyezése körüli eljárás részletes leírása, amely a zsidó bevándorlókat az engedély megszerzése végett ahhoz a törvényhatósághoz utalta, amelynek területén lakni kívántak. A bevándorló zsidók védelmében, illetve a helyi hatóságok esetleges előítéletességének kivédésére a tervezet azt is kimondta, hogy annak a zsidónak, aki a kikötött feltételeket teljesítette, „az illető törvényhatóság a letelepedésre az engedelmet meg nem tagadhatja”, bár hozzátette, „ezen feltételek teljesítése nélkül pedig a letelepedésre engedelmet nem adhat”.⁷⁴

A letelepedési engedélyt nyert zsidók státuszáról az 5. paragrafus rendelkezett. Aki tíz évig folyamatosan Magyarországon lakott, nem követett el büntetést, és megtanult magyarul, azt lakóhelye törvényhatóságának el kellett látnia – a magyar jogban eladdig ismeretlen, a hazai jogtörténetben először itt szereplő – „honosítási bizonyítvánnyal”. Ennek birtokában a bevándorló immár „kivétel s megszorítás nélkül” mindazon jogokat élvezte, amelyekben a törvény az országban és kapcsolt részeiben született zsidókat részesítette. Ebben az az érdekes, hogy a 4. paragrafus értelmében a „lakosságot nyert”, azaz letelepedési

⁷¹ Uo. 311.

⁷² Uo. 354.; Szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai V. i. m. 8.

⁷³ Varga L.: Zsidó bevándorlás i. m. 172.

⁷⁴ Szabad királyi Pozsony városába 1843-ik esztendei pünkösdi hava 14-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek írásai V. i. m. 25–26.

engedélyben részesült „beköltöző” állíthatott gyárat, folytathatott bármilyen kereskedést, vállalhatott haszonbérletet, űzhetett bármilyen mesterséget vagy „művészetet”, vagyis lényegében rögvest birtokába jutott az országban született felnőtt zsidók által élvezett jogoknak.⁷⁵ Mi lehetett akkor az 5. paragrafus értelme? Az egyetlen magyarázat az, hogy az emancipáció népszerűségének csökkenése ellenére a törvényhozóknak komolyan szándékukban állt azt rövid időn belül tető alá hozni, így a paragrafus megfogalmazásakor nem a honi zsidók aktuális jogi helyzete lebegett a szemük előtt, hanem a nem nemesekkel reményeik szerint nemsokára egyenjogúsított státusza.

A törvényhozóknak a hazai, illetve a törvényesen letelepedett zsidóság iránt feltételezhető jóindulata mellett a törvénytervezet a letelepedéshez szükséges feltételeket nem teljesítő zsidó bevándorlókkal szemben keménykezűnek mutatkozott. A 7. paragrafus szerint nem élhettek a hazai zsidók által élvezett jogokkal, sőt, a letelepedésüket nem engedélyező törvényhatóságnak vissza kellett őket utasítania „eredetük helyére”.⁷⁶ A letelepedés elutasításával, illetve a bevándorlót fenyegető kitoloncolással szembeni fellebbezés lehetőségéről a jogalkotó nem szólt. Ez a hiányosság azonban olyan szempontból csak elméleti síkon érdemes említésre, hogy a tervezetet az uralkodó a zsidók részleges jogkiterjesztéséről szóló törvényjavaslattal egyetemben válasz nélkül hagyta, így a magyar törvényhozás történetének első és utolsó, kifejezetten és kizárólagosan a zsidók bevándorlásáról szóló tervezete nem emelkedett törvényerőre.

Két diéta között

Bár az 1847 végi országgyűlési viták fényében ez meglepőnek tűnhet, a kérdésre, vajon a két diéta közötti időszakban a zsidó bevándorlásról kifejtett vélemények milyen irányban alakultak, még az utolsó rendi országgyűlés követi utasításai alapján sem adható egyértelmű válasz. Igaz ugyan, hogy a bevándorlás elleni fellépés kérelme több utasításban megjelent. Sőt, azokat megelőzően az Iparegyesület lapja, amely ekkor Kossuth sajtóorgánuma volt, már 1847 februárjában arra szólította fel a megyéket, hogy követeket „olly utasítással lássák el, melly a letelepülést a legszigorúbb föltételekhöz kösse”. E követelést a lap nem kizárólagosan, de részben nyíltan a „Gallicziából s Orosz-Lengyelországból” bevándorló zsidók ellenében fogalmazta meg, bennük látva a „felsőbb vármegyék” ínségéért szerinte felelős túlnépesedés okát, amihez képest némileg meglepő, hogy

⁷⁵ Uo.

⁷⁶ Uo.

a galíciai bevándorlók elsődleges letelepedési övezetén kívül eső Árva megye volt az egyetlen, amelyet a cikk név szerint említett.⁷⁷

Ami a követi utasításokban szorgalmazott intézkedéseket illeti, Fejér megye azzal bízta meg követeit, hogy az ügyet a honosítás kérdésének tárgyalásakor vessék fel, és olyan törvényeket igyekezzenek tető alá hozni, „mellyek a zsidóságnak hazánkban óriási mértékbeni terjeszkedését, valamint külföldről bevándorlását is hathatósan gátolni fogják”.⁷⁸ A zsidók emancipációját feltételes – hitelvei előzetes bemutatása esetén – támogató Ugocsa megye „honosítási s telepítési törvények” alkotását sürgette, „különös tekintettel a felföldi megyék túlnépesedésére”.⁷⁹ Az emancipációt ugyanezen feltétel teljesítése esetén szintén nem ellenző Borsod megye „czélszerű törvények” alkotását kérte „a szomszéd tartományokból történhető betódulások ellen”.⁸⁰ A zsidók egyenjogúsításának elhalasztását javasoló Pest városa még tömörebben annyit kívánt, hogy „az izraeliták hazánkban i özönlése gátoltassék”,⁸¹ míg az emancipációról Fejér megyéhez hasonlóan nem nyilatkozó, illetve taktikusan hallgató Pest-Pilis-Solt vármegye azzal bízta meg követeit, Szentkirályi Móric első alispánt és Kossuth Lajost, hogy „a vagyontalan zsidóság tömeges bevándorlásából származó hátrányok megakadályoztatása” érdekében sürgessék a honosítási törvény létrehozását.⁸² E követelések ugyanakkor nemcsak azzal tűntek ki, hogy a cél pontos meghatározását homályban hagyták, hanem viszonylag szerény számukkal is. Annál több megye adott hangot annak az 1840-es évek közepe óta – különösen Kossuth Lajos *Pesti Hírlap*-ban 1844-ben megjelent írása után – mind gyakoribb óhajnak, hogy emancipációjuk elnyerése érdekében a zsidók hozzák nyilvánosságra vallásuk hitelveit,⁸³ bizonyítására annak, szolt követi utasításában Máramaros megyének a bevándorlást egyébként nem érintő közgyűlése, „miszerint vallásos nézeteik az állodalom nézeteivel nem ellenkeznek”.⁸⁴

⁷⁷ Fővárosi hírnök. Hetilap, 1847. február 23. 248.

⁷⁸ Törvényhatósági tudósítások. Nemzeti Újság, 1847. július 15. 441.

⁷⁹ Követválasztások. Pesti Hírlap, 1847. október 21. 259.

⁸⁰ Követválasztások. Pesti Hírlap, 1847. október 24. 268.

⁸¹ Törvényhatósági dolgok. Pesti Hírlap, 1847. november 16. 324.

⁸² Galgóczy K.: Pest, Pilis és Solt törvényesen egyesült megye monographiája i. m. 207.

⁸³ Kossuth az író és műfordító Fábian Gábor cikkéhez fűzött hasábnyi lábjegyzetben fejtette ki véleményét. Lásd *Fábian Gábor: Zsidó-emancipáció*. Pesti Hírlap, 1844. május 5. 299–300.

⁸⁴ Máramarosból. Budapesti Híradó, 1847. november 9. 320. További, hasonló tartalmú követi utasításokat közöl: *Zeller Árpád: A magyar egyházpolitika 1847–1894 I–II*. Bp. 1894. I. 2–3. A zsidó vallás reformjának és hitelvei bemutatásának az 1847–1848-as diéta kerületi ülésein elhangzott követeléseire lásd 1848–1849 a magyar zsidóság életében. Szerk. Zsoldos Jenő. Bp. 1998. 51–54. A kérdéstről és a zsidó reakciókról bővebben lásd *Konrád M.: Asszimilációs elvárások* i. m. 918–922.

Az utolsó rendi országgyűlés

Az utolsó rendi országgyűlésen a zsidók jogállása több ízben felmerült, ám egyenjogúsításukat – és ez nyilvánvaló jele a zsidóemancipáció tovább növekvő népszerűtlenségének – a diéta az elintézendők sorába se tűzte, ilyen irányú törvényjavaslatot be sem nyújtottak. A követi tábla által megszavazott, majd a forradalom hevében elsikkadt honosítási törvényjavaslatnak a külföldi zsidókra vonatkozó, meglehetősen radikális paragrafusa fényében ez nem meglepő.

Szemere Bertalan a követi tábla 1847. december 10-i kerületi ülésén terjesztette elő az általa kidolgozott honosítási törvényjavaslat szóbeli indoklását. A hangulatra jellemző, hogy Gábry István, Abaúj megye követe már az előző napi vitán kifejtette meggyőződését, miszerint az országot, „különösen a felföldet” ellepő zsidóság „vizenyős vére kétszázados naturalisatio által se fog úgy átváltozni, hogy a magyar haza szent nevére fölmelegüljön”.⁸⁵ A törvényjavaslat indoklásában Szemere nem tett explicit utalást a zsidókra, bár a törvény készítésekor állítása szerint szeme előtt lebegő első két szempont megfogalmazásakor rájuk is gondolhatott: „1. Meg akarjuk gátolni, hogy az idegenek beköltözése nemzetiségünknek ártson, mely még eléggé most sem szilárdult meg. 2. Azt pedig nem akarjuk meggátolni, hogy a beköltözések által akár a népesedés, akár a remélhető értelmi és pénzerő gyarapodjék.”⁸⁶ A honosítandókkal szemben támasztott feltételeket tartalmazó 3. paragrafus kapcsán másnap felszólaló Forgách August pozsonyi kanonok sem említette a zsidókat, de javaslata, hogy a honpolgárság joga korlátozódjon a törvényesen bevett felekezetek híveire, eleve kizárta őket a honosíthatók köréből – ahogy egyébként az unitáriusokat is. Javaslatát többen pártolták, Kossuth Lajos azonban ellenezte, hogy politikai jogok gyakorlása a vallási hovatartozástól függjön, ekképpen pedig ezen múljon, hogy „valaki magyar lehessen”.⁸⁷

Beszéde folytatásában Kossuth a zsidók emancipációjának a kérdésére is kitért egy rövid megjegyzés erejéig, amelyben a magyar politikusok között elsőként fogalmazta meg a „jó” versus „rossz” zsidóknak azt a szembeállítását, amely a 1945-ig végigkísérte a magyarországi zsidóság történetét. Történelmi perspektívából nézve ez a szembeállítás két alapvető jellegzetességgel bírt. Az egyik az volt, hogy míg a szembeállítás politikai funkciója, valamint a „jó” zsidó – 1919 után a reformkorhoz és a dualizmus idejéhez képest egyre szűkebb – meghatározása idővel változott, a „rossz” zsidó mindvégig az északkeleti zsidósággal azonosított galíciai, esetleg orosz zsidó bevándorló maradt. A szembeállítás másik

⁸⁵ 19-dik kerületi ülés. Pesti Hírlap, 1847. december 17. 410.

⁸⁶ Hermann Róbert: Szemere Bertalan a reformkorban. Századok 142. (2008) 578.

⁸⁷ Országgyűlés. 21-ik ker. ülés. Pesti Hírlap, 1847. december 19. 413–414.

jellegzetessége abban rejlett, hogy a magukat magyarnak valló zsidó vallású személyek számára ebből sem a jogkiterjesztés évtizedeiben, vagyis 1840–1867 között, sem a jogfosztó zsidótörvényekbe torkolló 1930-as években nem származott semmilyen jogi előny.⁸⁸

A „zsidó-vallást követő hazai lakosok” kapcsán Kossuth sajnálatát fejezte ki, amiért „a közvélemény legújabb időben olyan irányt vett, miszerint az e vallást követő népfaj számos söpredékének vétke miatt a méltányosság megtagadatik azoktól is, kik ezen ellenszenvre nem érdemesek”, így például olyanoktól, mint a vállalkozó Kunewalder Jónás, a pesti zsidó község társelnöke, aki „méltatlannak találta politikai jogokra, csak azért, mert Máramarosban vagy Pozsonyban söpredék zsidótömeg van”. A hazát nem lehetett egyhamar megóvni „ezen söpredék-nép bűneitől” – vélte Kossuth –, ám méltatlannak ítélte, hogy e bűn súlyát a Kunewalder-féle „műveltebbek” is megszenvedjék, „kik között és mi köztünk más különbséget nem ismerek, mint, hogy más templomban imádjuk a mindenható”.⁸⁹ Megjegyzésével Kossuth egyértelműen a részleges, vagyis a zsidó társadalom vagyonosabb, műveltebb, a magyarosodás útján előrehaladottabb rétegeire korlátozódó emancipáció lehetőségére tett alig burkolt utalást. Kunewalder Jónás említése e tekintetben aligha volt véletlen. Az egyenjogúsítás elmaradása feletti elkeseredésében 1848 tavaszán családjával kikeresztelkedő Kunewalder ugyanis szintén megpendítette ezt egy körlevélben, amelyet három hónappal korábban a „Magyarországi és kapcsolt részekbeli izraelitákat képviselő választmány” és a pesti izraelita község elnökeként intézett a megyékhez és a hírlapokhoz.⁹⁰

Ekkor tehát feltehetően Kossuth is megvalósíthatónak tartott egy olyan részleges, a máramarosi „söpredék”-től különválasztott vagyonos és akkulturált zsidókra szorítkozó jogegyenlősítést, amelynek konkrét módozatáról azonban sem ő, sem az eszme más hirdetői nem nyilatkoztak. A kérdés ennél komolyabban annál kevésbé vetődött fel, mivel a forradalom kitörését követően az ország több

⁸⁸ A „jó” zsidó – „rossz” zsidó szembeállításról a történetírás eddig kizárólag a Horthy-kor kapcsán tett – legtöbbször futó – említést. Az ellentétpárról valamivel részletesebben – bár annak reform- és dualizmus kori történetét figyelmen kívül hagyva – értekezők közül lásd *Ezra Mendelsohn: The Jews of East Central Europe between the World Wars*. Bloomington 1983. 103–104.; *Ormos Mária: Az antiszemitaizmus alakváltozatai a 20. században*. In: *Uő: A történelem vonatán*. Európa és Magyarország a 20. században. Bp. 2005. 202–203.; *Turbucz Dávid: Horthy Miklós*. Bp. 2014. 165–166.; *Stark Tamás: Hosszú út az első magyarországi deportáláshoz*. Bp. 2023. 63–76.

⁸⁹ Országgyűlés. 21-ik ker. ülés. Pesti Hírlap, 1847. december 19. 414. Újraközlve in: Kossuth Lajos 1848/49-ben I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. S. a. r. Barta István. (Kossuth Lajos összes munkái XI.) Bp. 1951. 383.

⁹⁰ Kunewalder Jónás 1847. szeptember 23-án kelt körlevele formálisan azzal a kérelemmel fordult a címzettekhez, hogy az országgyűlés idején támogassák a magyarországi zsidóságnak „a közállomány sáncaiba” való felvételét, ám a szöveg többször és félreérthetetlenül utalt a jobb híján szintén megfontolható részleges emancipáció lehetőségére. Lásd Magyarországi izraeliták körlevele. Nemzeti Újság, 1847. október 1. 622–623.

tucat városában kirobbant zsidóellenes tüntetések az emancipáció bármilyen formájának az esélyét elsöpörték. 1848. március 21-én már Kossuth is mindennemű emancipáció elhalasztását javasolta, hiszen – amint az országgyűlésen kijelentette – „fáj az ember lelke, ha mindenütt látja a szabadság országának terjedését; s abból csak a zsidó-népet látja kizárva. De az előítélet megvan, s annak vakságával, a költő szerint, istenek is hiába küzdenek.”⁹¹ A polgári Magyarország alapjait lefektető 1848. áprilisi törvények a vagyonos nagykereskedőket és a hazafias kebeltől dagadó fiatal zsidó értelmiséget ugyanúgy kihagyták a jogegyenlőség élvezetéből, mint a kaftános galíciai ószerest.

A honosítási törvényjavaslat 1847 végi tárgyalásához visszatérve, ám Kossuthnál maradván, a december 13-i kerületi ülésen a bevett valláshoz tartozás – Kossuth kifejezésével „nagyon illiberális” – feltételét azzal az érveléssel sikerült elvetetnie, hogy a honpolgári kvalifikáció kritériumai között a vallás említése fölösleges, mivel a honosított külföldiek a hozzájuk „hasonló osztályú s helyzetű belföldiek” jogaiban fognak osztozni, vagyis az esetleg honosított zsidók belföldi hitsorsosaik egyelőre fennálló jogfosztottságában. Rövid felszólalásában Kossuth megint jelezte, hogy a törvényhozásnak gondoskodnia kellene azokról a már Magyarországon élő zsidókról, akik „jogok élvezésére műveltségök s jellemük által képesítve vannak”, azaz újfent a részleges emancipáció mellett tette le a voksot. A külföldi zsidókat illetően pedig figyelmeztette követársait, hogy a törvényjavaslat 13. paragrafusában szerint bevándorlásuk kérdését külön törvény fogja rendezni, aminek kapcsán mindenestre megjegyezte, „ő ezeknek beköltözését annak idejében ellenezni fogja”.⁹²

Ennek az ideje már néhány nappal később el is jött. Dacára annak, hogy a 13. paragrafus eredetileg valóban úgy szólt, hogy „a külföldi zsidók beköltözkedéséről és honosításáról külön törvény rendelkezik”, a javaslat december 18-i tárgyalásán Olgyay Titusz, Pozsony megyei követ felvetette, hogy a paragrafusban inkább azonnal mondják ki, „miszerint a külföldi zsidók honunkban meg nem telepedhetnek, sem a már megtelepedtek nem honosíthatnak”. A szélsőséges javaslatot többen pártolták, így például nem meglepően Sebestyén Gábor, a Pest városát képviselő Károlyi István és az emancipáció ellen több beszédében hevesen tiltakozó Szatmár megyei követ, Kende Zsigmond. Mivel Szemere Bertalan elismerte, „miképpen a pozsonyi indítvány nagy többséget nyerend”, Olgyay Titusz javaslatát nem is ellenezte, inkább csak hangsúlyozta – a közhangulatot tekintve kevésbé reális – reményét, miszerint a megkülönböztetésnek annyi előnye lesz,

⁹¹ Pozsony, márt. 21-én. Pesti Hírlap, 1847. március 24. 251. Újraközölve in: Kossuth Lajos 1848/49-ben I. i. m. 685.

⁹² Országgyűlés. 22-ik ker. ülés. Pesti Hírlap, 1847. december 21. 420–421. Újraközölve in: Kossuth Lajos 1848/49-ben I. i. m. 387.

hogy a „bennlakó” zsidók annál biztosabban elnyerik a polgári jogok élvezetét. Kossuth hasonló „szellemben” nyilatkozott – erről a tudósító ennél többet nem mondott.⁹³

Mire „a magyar honosításról és külföldiekről” szóló törvényjavaslat 1848. január 27-én az alsótábla országos ülése elé került, az ominózus paragrafus némileg megváltozott. Immár nem a 13., hanem a 16. paragrafusként szerepelt a javaslatban, a megtelepedettek honosításának a lehetőségét kizáró mondatrész pedig kikerült a szövegből, amely megfogalmazásában is részben módosulva úgy hangzott: „külföldi zsidók sem be nem vándorolhatnak, sem meg nem telepedhetnek”.⁹⁴ Időközben a városok rendezéséről szóló törvényjavaslat letelepedésre vonatkozó paragrafusa kapcsán a kerületi ülésen több felszólaló kifejezte aggodalmát a zsidók számbeli növekedése miatt. „Ha a zsidókat nagyon szaporítjuk az országban, maholnap mindnyájan vakaródnai fogunk”, vélte Domokos László, Bakabánya követe, míg Károlyi István kijelentette, hogy a pesti zsidó lakosságot 1840 óta szerinte négyszeresére növelő „söpredék” betelepedését kénytelen-kelletlen elfogadta, ám mindenáron gátolni kívánta azok szaporodását, „kik Muszkaországból, Gallíciából stb. kihajtatván, ide tódulnak, s csakhamar [...] glacé kesztyűben s lakkos csizmában járnak”.⁹⁵ Az utóbbi kijelentést nem csupán a hangulat érzékeltetésére idéztük, hanem azért is, mert a bevándorlásukat követően hagyományos vallásosságukat és kultúrájukat villámgyorsan elhagyó, külsőségeikben pillanatok alatt a keresztény társadalomhoz idomuló – egyben meggazdagodó – galíciai bevándorlók vizionálásával Károlyi szintén egy olyan gondolatnak lett első megfogalmazója, amely utóbb hosszú évtizedekig, ez esetben az 1940-es évek elejéig visszatért a galíciai zsidókról szóló diskurzusban – annyi változással, hogy 1919 után a soha meg nem magyarázott gyorsasággal végbemenő átalakulás eredményeképpen a bevándorló nem annyira vagyonos lett, mint inkább kommunista.

A január 27-i országos vitán a külföldi zsidók kérdését a követek a 16. paragrafust megelőzően már a magyar tengeremléken élő külföldiek honosításáról rendelkező cikkely tárgyalásán is felvetették. Ez ugyanis kimondta, hogy az abban felsorolt követelményeknek egyebekben eleget tevő külföldieket a magyar

⁹³ Országgyűlés. 27-ik ker. ülés. Pesti Hírlap, 1847. december 30. 441.

⁹⁴ Szabad királyi Pozsony városába 1847-dik esztendei Szent-András hava 7-dik napjára összehívott magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél. Pozsony 1848. 137.

⁹⁵ Országgyűlés. 41-ik kerületi ülés. Pesti Hírlap, 1848. január 30. 82. Szemben Károlyi állításával, Pest zsidó népessége Kőrösi József adatai szerint 1836-ban 6486 főről 1847-ben 14 603 főre emelkedett, ami 125,15%-os növekedést jelent. Dóka Klára adatai szerint a pesti zsidó népesség 1836–1837-ben 1264 családról 1846-ban 2346 családra nőtt, a növekedés ez esetben 85,60%-os. – *Kőrösi József*: Pest, szabad királyi város, az 1870dik évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. (Sz. K. Pestvárosa Statisztikai Hivatalának közleményei IV.) Pest 1871. 37.; *Dóka K.*: A pest-budai céhes ipar válsága i. m. 118.

királyi kormánysszék „vallásra való tekintet nélkül honpolgárnak bevenni köteles”. Többen jelezték, hogy ez a megfogalmazás ellentmond a 16. paragrafusnak. Kende Zsigmond attól tartott, hogy ha változatlanul hagyják, a zsidók nemcsak „Lengyel- és Muszkaországból” fognak bevándorolni, de Cipruson és Görögországon keresztül Szíriából és Jeruzsálemből is. Hogy miért éppen ezekről a helyekről, ezt sajnos nem tartotta közlésre érdemesnek. Szentkirályi Móric ellentétes célzattal, vagyis a szerkezet érintetlenül hagyása mellett szólalt fel, ám a maga módján legalább ilyen meghökkentően. A Pest megyei követ azzal érvelt, hogy a paragrafusnak ez a része nem vonatkozik a zsidókra, mivel utóbbiak „nem mint vallásbeli emberek vannak kirekesztve; hanem úgy mint nemzet; mert törvényeink nem tisztán vallásos törvények, hanem egyszersmind socialis-politico administrationális-kormányzási szerkezetűek”.⁹⁶ Az érvelés annyiban kétségtelenül megfelelt a közvélekedésnek, hogy a zsidókat, akiket még az integrációjukat támogatók is rendszeresen neveztek népfajnak (olykor nemzetiségnek, elvéve nemzetnek), a kortársak egyértelműen többnek tartották egy vallásfelekezet híveinél. Ugyanakkor Szentkirályi Móric állítása, miszerint a magyar törvények a zsidókról nem mint „vallásbeli emberek”-ről rendelkeztek, természetesen szöges ellentétben állt a tényekkel. Hogy ennek dacára Szentkirályi érvelése meggyőzte követársait, akik ilyenformán a paragrafust is érintetlenül hagyták, erős jelzés arra nézve, hogy a zsidóság integrációjának elméleti alapfeltételét képező kizárólagosan vallási definíció, amely paradox módon ugyanabban az időben kezdett hivatalos politikai krédóvá rögzülni, mennyire távol állt a zsidók társadalmi percepciójától.⁹⁷

A 16. paragrafus vitáján Olgyay Titusz javaslatára a szöveget nemcsak azzal egészítették ki, hogy a „honbeli” zsidókra nézve az 1840. évi XXIX. törvénycikk rendelkezései továbbra is fennállnak, de az is visszakerült a paragrafusba, hogy a külföldi zsidók nem honosíthatók. A betoldásokat többen bírálták. Az előbbi Bónis Samu, Szabolcs megye követe azért, mert vélekedése szerint ez eleve kizárta annak lehetőségét, hogy az országgyűlés törvénybe iktassa a zsidók emancipációját. Az utóbbit Forgách Ágoston, a pozsonyi káptalan követe azzal a logikus érveléssel utasította el, hogy ha a törvény értelmében a zsidók nem telepedhetnek le az országban, akkor értelemszerűen nem is honosíthatók. A Sopron megyei követ, Paál János ellenben azt az eredeti fogalmazásnál általánosabban korlátozó

⁹⁶ Szabad királyi Pozsony városába 1847-dik esztendei Szent-András hava 7-dik napjára összehívott magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél i. m. 133–136.

⁹⁷ A liberális nacionalizmus zsidóságdefiníciójáról, annak ellentmondásairól, valamint a zsidók önmeghatározásairól lásd *Konrád Miklós: Zsidó nemzet, nép, felekezet, faj? Keresztény meghatározások és neológ önmeghatározások a reform- és dualizmus kori Magyarországon*. In: *Nemzet, faj, kultúra a hosszú 19. században Magyarországon és Európában*. Szerk. Hörcher Ferenc – Lajtai Mátyás – Mester Béla. Bp. 2016. 93–114.

szövegezést javasolta, hogy „semmiféle zsidó, sem bel-, sem külföldi” ne legyen honosítható, míg Kende Zsigmond megragadta az alkalmat azon óhajának kifejezésére, hogy az országgyűlés mondja ki, „a belföldi zsidókat csak azért tűrjük, mert nem deportáltathatjuk”, amihez a félreértések elkerülése végett hozzátette: „Nekem ugyan az lett volna kívánságom, hogy deportáltassanak.” A külföldi zsidók honosításának tiltására vonatkozó mondatrészt a követek végül kihagyták a paragrafusból, amelynek az ülésen elfogadott végleges változata úgy hangzott: „A honban lakó zsidókra nézve az 1840: 29. t. cikk rendelete fenmaradván, külföldi zsidók sem be nem vándorolhatnak, sem meg nem telepedhetnek.” Az 1840-es törvényre való utalás valójában azt a célt szolgálta, hogy a már korábban bevándorolt zsidókra ne vonatkozhasson a törvénytervezet azon rendelkezése, amely szerint a tíz éve – az államnak „kitűnő szolgálatokat tett” egyén esetében öt éve – állandóan Magyarországon élő betelepedett kérhette honosítását.⁹⁸

A zsidók bevándorlását korlátozó minden korábbi vagy későbbi törvényhozási kezdeményezésnél radikálisabb, betelepedésüket en bloc megtiltó paragrafushoz a főrendi tábla a törvényjavaslat 1848. március 2-ig elhúzódó vitáján nem fűzött megjegyzést, így azzal szemben nem fogalmazott meg kifogást az ugyanaznap „meghitelesített” főrendi válaszüzenet sem, amelyet az ítélmester volt hivatott átvinni a karokhoz és rendekhez. Ez feltételezhetően meg is történt, ám az alsótáblán a honosítási törvényjavaslat újbóli tárgyalására már nem került sor, a forradalom elsöpörte a javaslatot, amelyből ekképpen törvény sem lett.⁹⁹

Konklúzió

A bevándorlásról elhangzott nézetek tekintetében a reformkor, illetve a provizórium évei, a dualizmus kora vagy akár egyes esetekben a Horthy-korszak közötti kontinuitás szembeszökő. A fentiekben olvashattunk 1. a bevándorlókra vonatkozó irreális, mégis cáfolat nélkül maradt számokról; 2. a törekvésről, hogy az esetleges emancipációs törvény ne vonatkozzon a betelepülőkre; 3. a kocsmárosokról, akik ivásra szoktatják és tönkreteszik a vád merész logikája szerint korábban absztinens köznépet; 4. a bevándorlásnak és az országot uralma alá hajtó zsidóság antiszemita toposzának az összekapcsolásáról; 5. a „jó” (honos) versus „rossz” (bevándorló) zsidóknak a szembeállításáról. A későbbiekben mindezen

⁹⁸ Szabad királyi Pozsony városába 1847-dik esztendei Szent-András hava 7-dik napjára összehívott magyarországi közgyűlésnek naplója a tekintetes karoknál és rendeknél i. m. 137–141. A törvényjavaslat szövegére lásd Szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai. Pozsony 1848. 57–59.

⁹⁹ *Keményfy Kálmán Dániel*: Ötven év alkotmányos egyházpolitika (1848–1898). Esztergom 1898. 18.

állítások, törekvések, vádak a reformkortól egyre inkább eltérő politikai és társadalmi környezet dacára ismételten visszaköszöntek. Egyes állításoknak még a Horthy-korban is változatlan visszatérése azzal magyarázható, hogy az 1860-as évek végétől megszűnt tömeges bevándorlás csupán mítoszként élven tovább, a bevándorlásellenes diskurzus akkorra végképp az antiszemita fantazmagóriák társadalmi valóságtól független világába dermedt.

EMANCIPATION AND IMMIGRATION

Jewish Immigration in the Hungarian Vormärz Era

By Miklós Konrád

SUMMARY

As elsewhere in Central Europe, the process by which the Jews of Hungary achieved equal rights was a protracted one, marked by advances and setbacks. Jewish immigration, which reached an absolute peak in the 1840s, was certainly one of the factors explaining the growing unpopularity of the cause of Jewish emancipation during that decade. However, the link between Jewish immigration and emancipation, with the former clearly working against the latter, has so far been neglected by historians. This article attempts to shed light on the dynamics of this relationship by analysing the repeated efforts of the Hungarian political elite to restrict Jewish immigration by legislative means during the last three parliamentary sessions preceding the revolution of 1848.